

27 423

Wet houdende regels inzake handelingen met geslachtscellen en embryo's (Embryowet)

VOORLOPIG VERSLAG VAN DE VASTE COMMISSIE VOOR VOLKSGEZONDHEID, WELZIJN EN SPORT¹

Vastgesteld 11 januari 2002

Het voorbereidend onderzoek van dit wetsvoorstel heeft de commissie aanleiding gegeven tot het maken van de volgende opmerkingen en het stellen van de volgende vragen.

De leden van de **CDA**-fractie hadden met verontrusting kennisgenomen van het onderhavige voorstel van wet. Weliswaar wordt met dit wetsvoorstel voldaan aan de wens van ook de CDA-fractie dat de onderhavige problematiek wettelijke regeling behoeft, echter de wijze waarop de beschermwaardigheid van beginnend menselijk leven gestalte wordt gegeven impliceert een fundamentele breuk met het verleden. De leden hier aan het woord zeiden tijdens de plenaire behandeling op de substantiële redeneringen van de regering te willen ingaan. Ter voorbereiding daarvan hadden zij nog behoefte aan antwoorden op de navolgende vragen.

Allereerst wilden de leden van de CDA-fractie graag een uitleg van de regering over het volgende. Bij de behandeling van het voorliggende wetsvoorstel heeft de regering gesteld dat de voortgang in de ontwikkeling van het wetenschappelijk onderzoek gericht dient te zijn op meer gezondheid en niet op perfectie.

Deze stellingname is echter niet nader geëxpliciteerd, terwijl over de inhoud van de begrippen «meer gezondheid» en «perfectie» verschillend kan worden gedacht. Daarnaast rees de vraag waar de grens ligt. Uit het feit dat de regering genoemde stelling bij herhaling heeft gemeend te moeten poneren, leidden de leden van de CDA-fractie af dat kennelijk een grens wordt getrokken die voor de onderhavige problematiek van substantieel belang is. Kan de regering toelichten wat zij meer inhoudelijk bedoelt en tevens duidelijke voorbeelden geven van hetgeen zij bedoelt met «meer gezondheid» en «perfectie»?

Een tweede vraag betrof eveneens de visie van de regering op wat verenigbaar wordt geacht met het karakter van de gezondheidszorg. De regering beargumenteert het verbod op het tot stand brengen van mens-diercombinaties en van genetisch identieke individuen met de stelling dat dit niets met gezondheidszorg te maken heeft. De leden van de CDA-fractie zijn het eens met de voorgestelde verbodsbepalingen op dit

¹ Samenstelling: Boorsma (CDA), Werner (CDA), Van Leeuwen (CDA), (plv. voorzitter), Van den Berg (SGP), Ter Veld (PvdA), (voorzitter), Dees (VVD), Hessing (D66), Ruers (SP), Dupuis (VVD), Stekelenburg (PvdA), Van Schijndel (GL), Swenker (VVD)

punt, maar vroegen zich af of – althans in het door de regering gehanteerde ethische referentiekadergenoemde stelling van de regering kan worden volgehouden. Indien immers in de toekomst bij het tot stand brengen van mens-diercombinaties in vitro redelijkerwijs aannemelijk zou zijn dat dit onderzoek zal leiden tot de vaststelling van nieuwe inzichten op het terrein van de medische wetenschap (zie artikel 10 onder a), terwijl redelijkerwijs aannemelijk zou zijn dat deze vaststelling niet anderszins kan plaatsvinden door onderzoek van minder ingrijpende aard (zie artikel 10 onder b), waarbij het onderzoek wordt uitgevoerd door of onder leiding van personen die deskundig zijn op het desbetreffende gebied van wetenschappelijk onderzoek en het onderzoek ook overigens voldoet aan redelijkerwijs daaraan te stellen eisen (zie artikel 10 onder d en e), wat is daar dan op tegen? Zeker wanneer – de leden van de CDA-fractie volgden hier weer de redeneertrant van de regering het nut van de toepassing de bevolking zodanig duidelijk is geworden dat daarvoor voldoende maatschappelijk draagvlak bestaat. Graag ontvingen de leden van de CDA-fractie hierover een beschouwing van de regering.

Met betrekking tot het doen ontstaan van genetisch identieke individuen vroegen de leden van de CDA-fractie het volgende. In de literatuur terzake wordt wel het voorbeeld genoemd van een ouderpaar dat een kind verloren heeft en vanuit het daarmee gepaard gaande leed de diepgaande wens koestert een «kopie» van het verloren gegane kind te verkrijgen. Het leed c.q. deze wens heeft geen medische oorzaak. Is dit laatste reden voor de regering om een verbod voor te stellen voor het doen ontstaan van genetisch identieke individuen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, hoe beziet de regering dan de situatie waarin een paar van twee vrouwen via kunstmatige inseminatie (ki) of in-vitrofertilisatie (ivf) een beroep doet op de gezondheidszorg? Hun leed c.q. hun kindwens heeft immers evenmin een medische oorzaak: zij kunnen immers beiden vruchtbaar zijn. Kan de regering hierop reageren?

De leden van de CDA-fractie constateerden met de Gezondheidsraad dat slechts op beperkte schaal onderzoek is gedaan naar de mogelijk lange-termijn effecten van ivf op kinderen. Zijn de rapportages van het College van zorgverzekeraars, genoemd in de nota naar aanleiding van het verslag (pagina's 54 en 55) reeds uitgebracht? Wat zijn daarvan de bevindingen? Wat is het standpunt van de regering terzake?

Voorkómen van ivf

De leden van de CDA-fractie constateerden dat onvruchtbaarheid (al dan niet onbegrepen) die aanleiding geeft tot een ivf-behandeling verschillende oorzaken heeft. Daarbij zijn ook oorzaken van onvruchtbaarheid bij de terugdringing waarvan de overheid een zekere rol kan spelen, zoals voorlichting bij sexueel overdraagbare aandoeningen en vergemakkelijking van de combinatie werk-zorg opdat vrouwen minder uitstelgedrag vertonen. De leden van de CDA-fractie betwijfelden zeer of de regering een preventiebeleid voert dat als afdoende kan worden gekenschetst. Zij werden daarin gesterkt door de constatering door de regering zelf dat een herhaling van voorlichtingscampagnes zoals indertijd «een slimme meid krijgt haar kinderen op tijd» nodig is en dat mogelijkheden in het onderwijs nog niet zijn benut (Handelingen 9–387). Heeft de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport reeds de aangekondigde gesprekken gevoerd met het NIGZ en met haar collega's bij Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen? Wat zijn daarvan de resultaten? Is en zal worden onderzocht of en in welke mate het beleid ter zake van de combinatie werk-zorg effect heeft op het eerder genoemde uitstelgedrag?

Op dit moment is sprake van een stijgende vraag naar ivf die, zoals ook de regering erkent, mede samenhangt met het langer uitstellen van de kinderwens. Kan de regering melden sinds wanneer van een stijging sprake is en kan zij cijfermatig verduidelijken in hoeverre van een stijging sprake is, alsmede in hoeverre dat te wijten is aan uitstelgedrag? Is in cijfermateriaal bekend waaraan dat uitstelgedrag te wijten is?

Voorkómen van ontstaan van restembryo's

De leden van de CDA-fractie hadden kennisgenomen van de argumenten van de regering om niet – zoals in Duitsland – slechts een beperkt aantal eicellen te bevruchten en bij de vrouw te implanteren, waardoor de problematiek van de zogenaamde resterende embryo's kan worden voorkómen of verminderd. Kort gezegd komen deze argumenten neer op optimalisering van het succespercentage van ivf (door bevruchting van alle eicellen) en – daaraan gekoppeld – het zoveel mogelijk voorkómen van herhaalde hormoonstimulaties. Kan de regering uiteenzetten wat – in vergelijking met Nederland het succespercentage van ivf in Duitsland is? Zijn in Duitsland meer pogingen dan in Nederland nodig om tot een geslaagde zwangerschap te komen? Zo ja, kan beargumenteerd worden of en waarom dit de embryosparende werkwijze als oorzaak heeft? Kan tevens worden uiteengezet of men in Duitsland van zins is de regelgeving aldaar te wijzigen naar Nederlandse snit?

Status van het embryo

De leden van de CDA-fractie hadden voorts ter voorbereiding van de plenaire behandeling nog behoefte aan een nadere toelichting met betrekking tot de positie van de ongeborene in de vigerende wetgeving, temeer daar dit tijdens de plenaire behandeling in de Tweede Kamer niet voldoende helder is geworden, bijvoorbeeld ten aanzien van de erfrechtelijke positie van een ongeborene. Kan de regering uiteenzetten in welke wetten en op welke wijze de positie van de ongeborene gestalte is gegeven? Kan daarbij tevens worden vermeld of sprake is van een leeftijds- of ontwikkelingscesuur die van belang is voor de rechtspositie c.q. bescherming van de ongeborene?

De leden van de CDA-fractie hadden kennisgenomen van de argumentatie van de regering bij het hanteren van de zogenaamde veertien dagen-grens. Zij zeiden op die argumentatie als zodanig tijdens de plenaire behandeling nog terug te zullen komen. Wel vroegen zij ten behoeve daarvan de regering om een nadere verduidelijking. In de literatuur en in discussies met betrekking tot de zogenaamde veertien-dagen-grens wordt ook wel de redenering gehanteerd dat deze termijn een algemene cesuur vormt in de beschermwaardigheid van embryo's in vitro: tot het bereiken van de veertien dagen zouden embryo's niet of minder beschermwaardig zijn dan na die termijn. De leden hier aan het woord constateerden echter dat de tekst van het wetsvoorstel de veertien-dagen termijn uitsluitend hanteert als grens voor het zich laten ontwikkelen van een embryo in vitro (artikel 24, sub e). Op zich past dit bij het door de regering gehanteerde uitgangspunt dat ook reeds van een embryo – en daarmee van beschermwaardig leven – sprake is in de periode vóór het verstrijken van de eerste veertien dagen van ontwikkeling. De definitie van een embryo krachtens artikel 1, sub c kent immers geen cesuur in ontwikkelingsstadium. De leden van de CDA-fractie vonden de wettekst op dit punt helder maar vroegen volledigheidshalve toch een expliciete uitspraak van de regering. Kan de regering bevestigen dat de veertien-dagentermijn in het wetsvoorstel niet wordt gehanteerd als een cesuur in beschermwaardigheid, zoals hiervoor bedoeld maar als begrenzing van ontwikkeling buiten het moederlichaam? Indien de regering dit bevestigt, rijst

een aantal vragen. In de eerste plaats stelden de leden van de CDA-fractie vast dat in de praktijk een veertien-dagentermijn in het geheel niet aan de orde is. Ook de regering erkent dat een embryo in vitro zich thans niet langer ontwikkelt dan ongeveer 7 dagen. Kan de regering uiteenzetten waarin – nu het voor in vitro fertilisatie niet nodig is om een langere termijn te hanteren – de noodzaak of wenselijkheid van verlenging tot 14 dagen is gelegen? Indien het argument zou zijn dat dan meer experimenten zouden kunnen plaatsvinden, kan dan worden gezegd welke experimenten met welke doelen dat zijn die thans niet bij embryo's in vitro kunnen worden verricht? Kan worden meegedeeld wanneer naar huidig inzicht een verdere ontwikkeling dan 7 dagen van een embryo in vitro in de praktijk wordt voorzien? Indien dat niet op afzienbare termijn voorzienbaar is, kan dan worden beargumenteerd waarom nu reeds wettelijke ruimte wordt gecreëerd voor experimenten met embryo's na 7 dagen? Kan de regering uitsluiten dat de thans gecreëerde ruimte op enigerlei wijze nadelige invloed heeft op de ontwikkeling van ethisch minder beladen alternatieven dan experimenten met embryo's?

Tot slot hadden de leden van de CDA-fractie een vraag met betrekking tot de handhaafbaarheid van het verbod om langer dan veertien dagen door te kweken. De regering stelt dat de handhaafbaarheid een argument is voor de veertien-dagentermijn omdat dan een duidelijke verdere ontwikkeling van het embryo zichtbaar is, in die zin dat dan het onderscheid zichtbaar wordt tussen hetgeen tot een embryo zal uitgroeien en hetgeen tot zwangerschapsondersteunend weefsel zal uitgroeien. De leden hier aan het woord konden het argument van de handhaafbaarheid niet goed volgen. Zij gingen uit van de veronderstelling dat wordt geregistreerd wanneer men een embryo in vitro doet ontstaan. Dan is toch ook een andere termijn dan 14 dagen handhaafbaar, aangezien dit aan de hand van bedoelde registratie kan worden nagegaan? Graag ontvingen zij een reactie van de regering.

Alternatieven

De VS hebben er voor gekozen onderzoek op zogenaamde boventallige of speciaal daartoe gecreëerde embryo's uit te sluiten en in plaats daarvan reeds bestaande stamcellijnen ter beschikking te stellen voor onderzoek. Kan de regering bevestigen dat dit meer embryosparend is dan de weg in Nederland die met het voorliggende wetsvoorstel wordt ingeslagen? Kan de regering motiveren waarom die weg niet wordt bewandeld? De leden van de CDA-fractie constateerden dat wereldwijd sprake is van ongeveer 70 stamcellijnen. Is dit voldoende voor de gewenste onderzoeken, afgezien van die onderzoeken welke alleen kunnen worden uitgevoerd door middel van het creëren van nieuwe embryo's? Kan de regering aanduiden in welke mate uit foetaal weefsel eicellen en stamcellen kunnen worden verkregen vergeleken met de behoefte daaraan voor de onderzoeken zoals in het voorliggend wetsvoorstel bedoeld?

Het wetsvoorstel bevat voorwaarden die erop neerkomen dat pas indien geen sprake is van ethisch minder beladen alternatieven, embryo's voor experimenten mogen worden gebruikt of daartoe mogen worden gekweekt. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport stelde in dit verband: «Als er in de nabije toekomst een alternatief zal zijn, dan moet het ook niet op die manier gebeuren» (Handelingen 8–345). Kan de regering verduidelijken wat onder «nabije toekomst» moet worden verstaan? Hoe zou meer concreet moeten worden ingeschat welke ethisch minder beladen alternatieven perspectief bieden en moeten worden afgewacht alvorens over te gaan tot het experimenteren met embryo's? Mag worden uitgegaan van de veronderstelling dat de onderzoeken die

terzake gaande zijn, ook buiten de grenzen van ons land, nauwlettend worden gevolgd? Hoe kan dit worden gecontroleerd?

De regering stelt dat het van belang is bij in vitro fertilisatie en ook anderszins embryosparend te werk te gaan. De leden van de CDA-fractie waren het daarmee eens. Kan de regering nauwkeurig uiteenzetten hoe zij wil stimuleren dat onderzoek met adulte stamcellen en met foetale weefsel, dienend als alternatief voor het experimenteren met zogenaamde overbodige embryo's, plaatsvindt? Welke financiële middelen wil de regering daar tegenover zetten? Kan daarbij uiteengezet worden wat de verhouding is met de middelen die worden uitgetrokken voor onderzoek met zogenaamde overbodige embryo's?

De leden van de CDA-fractie constateerden dat in het op 26 september 2000 aan de Tweede Kamer aangeboden wetsvoorstel keuzes worden gemaakt terwijl de Gezondheidsraad pas op 17 januari jl. is verzocht advies uit te brengen inzake de stand van de wetenschap met betrekking tot het gebruik van embryonale, foetale en adulte cellen en stamcellen voor het kweken van organen, weefsels en cellen voor transplantatiedoeleinden. Kan de regering motiveren waarom het verzoek om dit advies, dat betrekking heeft op substantiële onderdelen van het voorliggende wetsvoorstel, niet in een zodanig stadium is ingediend dat de regering daarmee bij het ontwerpen van het wetsvoorstel en de Staten-Generaal bij het beoordelen daarvan, rekening konden houden? Kan de regering toelichten waarom niet op het advies van de Gezondheidsraad kan worden gewacht, temeer nu de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport tijdens de plenaire behandeling in de Tweede Kamer heeft toegezegd met de Gezondheidsraad te spreken over het eerder uitbrengen van het advies? Heeft bedoeld gesprek al plaatsgehad en wat was het resultaat?

De leden van de CDA-fractie constateerden dat in Nederland, in tegenstelling tot bijvoorbeeld in Duitsland en Engeland, geen sprake is van een publiek debat over de thema's die in het voorliggende wetsvoorstel zijn vervat. Zij waren het eens met de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport die stelde de indruk te hebben dat het grote publiek onvoldoende is bereikt. De leden hier aan het woord hadden kennisgenomen van een bezinning bij de regering over de meest wenselijke aanpak voor de organisatie van publieke debatten over medisch-ethische vraagstukken. Kan de regering bevestigen dat een publieke discussie over de onderhavige problematiek wenselijk is? Kan de regering beargumenteren waarom die discussie niet zou moeten worden afgewacht alvorens het onderhavige wetsvoorstel kracht van wet te verlenen?

Verdrag

Het op 1 december 1999 in werking getreden Europees verdrag inzake mensenrechten en biogeneeskunde, een aanvulling op het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, moet nog worden geratificeerd. Aangezien het in artikel 18 opgenomen verbod op het kloneren van embryo's voor wetenschappelijk onderzoek in strijd is met de voornemens van de regering, wenst deze een voorbehoud te maken. Omdat dit krachtens artikel 36 van eerstgenoemd verdrag uitsluitend is toegestaan indien sprake is van nationale wetgeving die op het moment van bekrachtiging niet in overeenstemming is met het verdrag, krijgt het in het wetsvoorstel opgenomen verbod een tijdelijk karakter.

De leden van de CDA-fractie deelden de opvatting van de regering dat dit geen schoonheidsprijs verdient en in ieder geval een novum is. De leden hier aan het woord hechtten aan een uitleg van het verdrag die in overeenstemming is met de geest van het verdrag. Om die reden vroegen zij een nadere toelichting omtrent de interpretatie die de regering

hanteert. Kan de regering zo volledig mogelijk uiteenzetten wat de ontstaansgeschiedenis van zowel artikel 18 als van artikel 36 is geweest? Kan daarbij worden vermeld of er op dit punt sprake is van jurisprudentie? Zijn er landen die op het onderhavige punt of ook anderszins eenzelfde interpretatie hebben gehanteerd als de regering? Kan de regering tevens toelichten waarom nog geen tien maanden na de inwerkingtreding van het Europees verdrag inzake mensenrechten en biogeneeskunde (EVMB) een wetsvoorstel wordt ingediend dat op een fundamenteel punt daarmee strijdt? Is van de zijde van de Nederlandse regering vóór de totstandkoming en/of inwerkingtreding van het verdrag op enigerlei wijze duidelijk gemaakt dat het verdragsrechtelijk verbod om te kloneren niet strookt met de zienswijze van de regering?

De leden van de CDA-fractie hadden uit de behandeling in de Tweede Kamer begrepen dat op het onderhavige punt de Tweede Kamer een aantal kritische juridische reacties hadden bereikt als commentaar op het voornemen van de regering. Kan de regering bewerkstelligen dat ook de Eerste Kamer deze reacties ontvangt?

Ontbreken van importverbod gekweekte embryo's

De leden van de CDA-fractie constateerden dat de argumenten van de regering om geen verbod op te nemen aangaande de import van voor onderzoek gekweekte embryo's de veronderstelde overbodigheid van dit verbod betreffen. De regering stelt immers dat een importverbod overbodig is vanwege het verbod op het gebruik van deze embryo's. Ook de moeilijke handhaafbaarheid wordt als argument gehanteerd. De leden hier aan het woord vroegen de regering in te gaan op de vergelijkbaarheid inzake de handhaafbaarheid met het bij nota van wijziging opgenomen verbod van commerciële handel in geslachtscellen en embryo's. Kan zo nauwkeurig mogelijk worden uiteengezet waarin dit laatste – door de CDA-fractie toegejuichte – verbod verschilt van een – door de CDA-fractie gewenst – verbod op de import van voor onderzoek gekweekte embryo's? Kan de regering bevestigen dat geen garantie kan worden gegeven voor het niet vóórkomen van import van gekweekte embryo's? Kan de regering bevestigen dat – indien zulks zou worden ontdekt – vanwege het ontbreken van een importverbod geen sanctie mogelijk is? Acht zij dit wenselijk?

Met betrekking tot het argument van de regering dat het gebruik van voor onderzoek gekweekte embryo's al verboden is, vroegen de leden van de CDA-fractie in te gaan op de in de Tweede Kamer door de leden van de fractie van de ChristenUnie naar voren gebrachte vergelijking met de handel en het gebruik van verdovende middelen. Kan de regering hierop ingaan? Kan de regering meer principieel gemotiveerd uiteenzetten of zij de stelling deelt, dat normatieve en normerende verboden die mogelijk moeilijk handhaafbaar zijn reeds om die reden niet in wetgeving zouden moeten worden neergelegd?

Zogenaamde overbodige embryo's

De leden van de CDA-fractie stelden vast dat door de huidige bij in vitro fertilisatie in de praktijk gehanteerde werkwijze embryo's ontstaan die niet meer bij de vrouw worden teruggeplaatst. Met het voorliggende wetsvoorstel wordt het fiat gegeven om deze embryo's voor bepaalde onderzoeksdoeleinden te gebruiken. Tegelijk bevat het wetsvoorstel een (voorlopig) verbod op het doen ontstaan van embryo's voor onderzoeksdoeleinden. De leden van de CDA-fractie misten in het wetsvoorstel waarborgen die een scherpe grens markeren tussen het doen ontstaan van embryo's voor een zwangerschap en het doen ontstaan van «overbo-

dige» embryo's. Kan de regering hierop een reactie geven en daarbij ingaan op de vraag of en hoe in de praktijk gecontroleerd kan en gaat worden dat geen «rest»embryo's worden gecreëerd? Kan de regering – ook met inachtneming van hetgeen zij te dien aanzien heeft gesteld in de nota naar aanleiding van het verslag (pag. 70) – motiveren waarom zij een wettelijke waarborg niet wenselijk acht?

Preïmplantatie genetische diagnostiek

De leden van de CDA-fractie constateerden dat selectie plaatsvindt ter zake van embryo's die een ziekte of aandoening hebben die op zichzelf met het leven verenigbaar is. De regering trekt op dit punt een vergelijking tussen enerzijds prenatale diagnostiek en preïmplantatie genetische diagnostiek (PGD). De leden hier aan het woord waren van mening dat er een wezenlijk verschil is tussen prenatale diagnostiek en preïmplantatie genetische diagnostiek. Bij het laatste immers wordt bewust voor een selectietechniek gekozen, waarbij van tevoren reeds de keuze voor een gezond kind dan wel het vernietigen van aangedane embryo's is gemaakt. Bij prenatale diagnostiek kan die keuze weliswaar aan de orde komen, maar hoeft het kiezen voor prenatale diagnostiek nog niet te impliceren dat voor een abortus wordt gekozen. Kan de regering hierop reageren? Kan de regering in dit kader ook het onderscheid tussen het willen streven naar meer gezondheid en niet naar perfectie expliciteren, ook waar het gaat om ziektes/aandoeningen die met het leven verenigbaar zijn?

Bij PGD wordt van het embryo een cel afgenomen om te bezien of het embryo de gevreesde ziekte/aandoening heeft. De leden van de CDA-fractie constateerden dat in het advies van de Gezondheidsraad over erfelijkheid in 1989 nog werd gesteld dat gezien de zogeheten totipotentie van de afgenomen cellen sprake was van het doen ontstaan van een tweede, genetisch identiek embryo. In een recenter advies van de Gezondheidsraad wordt betwijfeld of dit zo is maar wordt niet uitgesloten dat sprake is van het ontstaan van een nieuw embryo. De leden van de CDA-fractie constateerden dat de regering enerzijds dit recente advies met de daarin verwoorde twijfel volgt, maar anderzijds onverkort van mening is dat een cel die van een totipotent embryo is uitgesplitst een embryo is (nota naar aanleiding van het verslag, pag. 104). Kan de regering op deze tegenstrijdigheid reageren?

De regering acht PGD toelaatbaar, ook indien sprake zou zijn van het doen ontstaan van een nieuw embryo, omdat nimmer genetisch identieke individuen tot stand worden gebracht. Echter, indien sprake zou zijn van een tweede, nieuw embryo, dan past volgens de door de regering gekozen wetssystematiek PGD niet meer onder het toegestane wetenschappelijk onderzoek met embryo's die geïmplanteerd worden. Het tweede, nieuw gecreëerde embryo wordt immers in alle gevallen vernietigd. Bedoelde wetssystematiek brengt dan met zich mee dat PGD valt onder het (tijdelijk) verbod op het creëren van een embryo voor wetenschappelijk onderzoek. Kan de regering hierop reageren? Kan de regering – ook afgezien van het voorgaande – toelichten waarom PGD vanwege het feit dat dit louter een selectietechniek wordt geplaatst onder de paragraaf wetenschappelijk onderzoek met te implanteren embryo's? Kan daarbij worden ingegaan op de eis, verwoord in artikel 16, sub c, dat aannemelijk moet zijn dat het met het onderzoek te dienen belang in evenredige verhouding moet staan tot de bezwaren en risico's voor onder andere het toekomstige kind?

De leden van de CDA-fractie constateerden vervolgens dat in de praktijk soms om PGD wordt gevraagd om een kind te krijgen dat als donor kan dienen voor een ander. Tot nu toe wordt daarop in het academisch

ziekenhuis in Maastricht niet ingegaan, hetgeen door de regering met instemming wordt begroet. Kan de regering beargumenteren waarom een wettelijk verbod niet wenselijk is, opdat een duidelijke norm wordt gesteld?

Kiambaangetherapie

De regering heeft bij nota van wijziging modificatie van de kern van kiembaancellen verboden. Door de wijze waarop dit verbod in het wetsvoorstel is geformuleerd, wordt echter onderzoek van celkerntransplantatie bij mitochondriale aandoeningen mogelijk. Wil dit onderzoek leiden tot toepassingen in de praktijk, dan zullen daartoe embryo's moeten worden gecreëerd. Dat laatste wordt echter, zij het vooralsnog, in het wetsvoorstel verboden. De leden van de CDA-fractie vonden het merkwaardig dat enerzijds in het wetsvoorstel reeds ruimte wordt geschapen voor onderzoek dat – wil althans dat onderzoek uiteindelijk effectief kunnen zijn – onlosmakelijk een fase bevat waarin embryo's tot stand zullen worden gebracht die niet tot een zwangerschap zullen leiden, terwijl anderzijds wordt volhouden dat niet uitsluitend pragmatische en opportunistische motieven ten grondslag liggen aan het verbod op het kweken van embryo's voor onderzoeksdoeleinden. Kan de regering overtuigend – derhalve anders dan door herhaling van wat zij reeds tijdens de behandeling van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer heeft gesteld – uitleggen hoe serieus het tijdelijke karakter van het verbod moet worden beschouwd?

De leden van de CDA-fractie stelden vast dat het wetsvoorstel niet alleen het verbod kent met of aan speciaal tot stand gebrachte embryo's, maar dat onder de reikwijdte van dat verbod ook het onderzoek valt in de loop waarvan embryo's speciaal zullen moeten worden gekweekt. Als voorbeeld word genoemd onderzoek naar het effect van invriezen op de bevruchtingscapaciteit van eicellen, omdat alleen maar antwoord op de onderzoeksvraag kan worden gegeven als ook daadwerkelijk embryo's – speciaal – tot stand worden gebracht (nota naar aanleiding van het verslag pag. 109). De leden hier aan het woord konden dit niet rijmen met de ruimte die in het wetsvoorstel op grond van artikel 24 sub g wordt gecreëerd voor onderzoek van celkerntransplantatie bij mitochondriale aandoeningen, omdat daarbij – teneinde te voldoen aan de onderzoeksvraag – ook speciaal embryo's moeten worden gekweekt. Kan de regering hierop reageren?

Postmortale voortplanting

De regering heeft gesteld een ontmoedigingsbeleid te willen voeren voor voortplanting met zaad van een overleden man. Zij heeft dit voor incidentele gevallen niet willen verbieden, maar de beslissing aan de arts te willen overlaten. De leden van de CDA-fractie hadden grote vraagtekens hierbij. Dit zowel vanwege de beoordelingstaak die de arts hiermee krijgt opgedrongen als vanwege het belang van het kind.

Met betrekking tot het belang van het kind stelt de regering dat uit onderzoek niet gebleken is dat het tegen het belang van het kind indruist als het in een eenoudergezin wordt geboren. De leden van de CDA-fractie waren echter van mening dat ook daarvan afgezien nog altijd het gegeven blijft, dat het kind wordt verwekt (en geboren) nadat de vader is gestorven. De regering heeft erkend niet bekend te zijn met onderzoeken over het welzijn van het kind in dit type situaties. Kan de regering bevestigen dat deze onderzoeken niet zijn verricht? Zo ja, acht de regering het dan ook niet wenselijk om, waar zij zelf al een «nee, tenzij»-beleid en een ontmoedigingsbeleid wil voeren en stelt dat het om incidentele

gevallen gaat, de mogelijkheid van postume procreatie met opgeslagen geslachtscellen te schrappen? Kan de regering bevestigen dat – gelet op hetgeen in de Tweede Kamer zowel schriftelijk als mondeling aan gedachten is gewisseld op dit punt – geen enkele fractie zich enthousiast heeft betoond, dan wel een zodanige principiële lading aan de wettelijke ruimte heeft willen geven dat schrapping een substantieel probleem zou zijn? Kan de regering meedelen in welke landen postume procreatie met in bewaring gegeven geslachtscellen verboden is?

Met betrekking tot de deskundigheid van de arts vroegen de leden van de CDA-fractie de regering uit de doeken te doen hoe een arts beslissingen als de onderhavige zou moeten nemen terwijl hij hiertoe niet is opgeleid. Hoe zou de arts bijvoorbeeld moeten constateren dat sprake is van pathologische rouwverwerking, in welk geval volgens de regering geen sprake zou mogen zijn van het inwilligen van de kinderwens? Kan de regering verduidelijken welke andere situaties zich kunnen voordoen waarbij geen sprake zou mogen zijn van het inwilligen van de kinderwens? Kan de regering tevens uiteenzetten hoe zij het ontmoedigingsbeleid concreet wil bevorderen? Hoe kan worden voorkomen dat de eis van schriftelijke toestemming voor postmortale voortplanting valse verwachtingen wekt bij de nabestaande(n)?

Voorgaande vragen hebben betrekking op in bewaring gegeven geslachtscellen. Met betrekking tot ingevroren embryo's vroegen de leden van de CDA-fractie zich het volgende af. Zij hadden begrepen dat met betrekking tot de zeggenschap de wetstekst vanwege het bezigen van de meervoudsvorm in artikel 8 zó moet worden begrepen, dat één partner geen zeggenschap heeft over in bewaring gegeven embryo's. Dit betekent onder andere dat na het overlijden van een van de ouders het embryo wordt vernietigd, ondanks het feit dat de nabestaande dit embryo wellicht ter beschikking wil stellen ten behoeve van de eigen zwangerschap of die van een ander teneinde te voorkomen dat het embryo moet worden vernietigd. Hadden de leden hier aan het woord dit goed begrepen? Zo ja, hoe kan de regering dit rijmen met het respect voor het leven dat men als algemeen uitgangspunt wenst te hanteren?

Met betrekking tot vernietiging van geslachtscellen na overlijden van een donor constateerden de leden van de CDA-fractie, dat dit niet geschiedt indien de donor toestemming heeft gegeven voor gebruik van zijn geslachtscellen na overlijden. De leden hier aan het woord betwijfelden of dit in overeenstemming is met de geest van het wetsvoorstel donor-gegevens kunstmatige bevruchting. Indien immers het uitgangspunt het belang van het kind blijft, dan kan weliswaar worden gesteld dat de gegevens van de overleden donor nog altijd kunnen worden opgevraagd, maar is de mogelijkheid uitgesloten dat – zeker indien het een zogenaamde bekende donor betreft – een nadere kennismaking plaatsvindt. Kan de regering hierop reageren? Kan zij tevens meedelen of en hoe in de praktijk wordt bewerkstelligd dat de instelling die de geslachtscellen bewaart ook daadwerkelijk én tijdig op de hoogte wordt gesteld van het overlijden van de donor?

Chimère

In artikel 25, sub b wordt verboden een uit menselijke en dierlijke dan wel alleen menselijke embryonale cellen tot stand gebrachte chimère zich langer dan veertien dagen te laten ontwikkelen of in te brengen in een mens of dier. Daarmee wordt ruimte gemaakt voor het samenvoegen van een menselijk en een dierlijk embryo tot een chimère. De leden van de CDA-fractie konden dit niet rijmen met de argumentatie van de regering voor het verbod op het implanteren van een menselijk embryo in een dier

of omgekeerd. Het argument voor dat verbod is namelijk dat hiermee willens en wetens natuurlijke barrières worden doorbroken. Kan de regering toelichten waarom dit argument niet geldt voor een chimère die tot stand is gebracht met menselijke en dierlijke cellen?

Commerciële belangen

Tijdens de behandeling in de Tweede Kamer heeft de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport gezegd overleg te zullen plegen met de intermediaire onderzoeksorganisaties en de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen om te bezien of onderzoeksinstituten ertoe zouden kunnen worden gebracht een gedragscode op te stellen «waarin ook iets staat over de commerciële belangen» (Handelingen 9–388). Daaraan werd toegevoegd dat dit misschien zelfs bij wet zou kunnen worden verplicht. De leden van de CDA-fractie vroegen de regering welke voornemens zijn ontwikkeld en of bedoeld overleg reeds heeft plaats gehad, c.q. wanneer dit overleg zal plaatsvinden. Is de regering het met de leden van de CDA-fractie van mening dat het gewenst is dat een en ander daadwerkelijk geregeld is voordat het onderhavige wetsvoorstel kracht van wet krijgt? Zo nee, waarom niet?

De leden van de **VVD**-fractie vonden het op zich een goede zaak dat de lastige materie van het gebruik van geslachtscellen en embryo's nu een wettelijk kader krijgt. Wel was het voor deze leden de vraag of met het voorliggend wetsvoorstel een voldoende helder en ethisch verantwoord kader is gecreëerd. Zij hadden een aantal dringende en kritische vragen over tenminste de volgende onderwerpen.

Speciaal kweken van embryo's voor ander gebruik dan voortplanting

In de eerste plaats sneden zij het onderwerp «Het speciaal kweken van embryo's voor ander gebruik dan voor voortplanting» aan. In principe konden de leden van de VVD-fractie zich verenigen met een verbod. Daarbij hadden zij wel een aantal vragen. Is dit kweken wel aan de orde? Waarom kan men niet volstaan met het gebruik van de zogenaamde «leftover» embryo's, er zijn er toch tamelijk vaak meerdere over? Is het echt nodig om een regeling te maken? Is het volgens de minister denkbaar dat vrouwen zich zouden aanbieden om follikels te leveren ten einde embryo's voor de wetenschap te kweken? Zou het niet beter zijn artsen te verbieden vrouwen met hormonen te stimuleren voor een ander doel dan hun eigen voortplanting? De leden van de VVD-fractie waren het wel eens met een verbod, maar zouden graag meer horen over de zin er van en over mogelijke alternatieven.

Naar de mening van de leden van de VVD-fractie is de constructie in de wet van enerzijds een verbod op het speciaal kweken van embryo's voor wetenschappelijk onderzoek, en anderzijds een goedkeuring onder voorwaarden een juridisch monstrum, ook een novum trouwens. Waarom heeft de regering deze curieuze constructie gekozen? Het heeft zonder twijfel te maken met Europese regelgeving, maar de vraag is toch of het dan zo moet. Het in een wet aanbrengen van enerzijds artikel 24 (met een verbod) en anderzijds artikel 9 en 11 (die het onder voorwaarden toelaten) is, naar de mening van de leden van de VVD-fractie, op geen enkele manier te verantwoorden.

Creëren (postuum) ouderschap

De leden van de VVD-fractie hadden vervolgens enkele vragen met betrekking tot het creëren (postuum) ouderschap. Allereerst stelden zij de vraag of de dubbele toestemming die steeds nodig is voor de inplanting

van een embryo of geslachtscellen in een vrouw met het oog op het realiseren van een zwangerschap wel voldoende te documenteren valt. Stel een paar heeft semen of embryo's laten invriezen en gaat scheiden. Het is voorstelbaar dat dan de man een inplanting zou willen tegenhouden. Maar hoe zal dat in de praktijk gaan? Welke controlemogelijkheid is er voor de arts om de echtelijke status van twee individuen te controleren? Is er niet een gereede kans dat de vrouw – bij voorbeeld om het haar ex-man moeilijk te maken – zal proberen zwanger te worden, terwijl de man daar tegen is? Welke procedure staat de minister hierbij voor?

Wat betreft het postuum ouderschap merkten deze leden op dat er veel aanhang bestaat voor het standpunt dat het belang van het kind de meest belangrijke en meest beschermwaardige waarde is in het geheel. De wet zegt dat ook te vinden maar is niet consequent; er wordt toch een opening gelaten voor postuum ouderschap. Is het eigenlijk wel een medische aangelegenheid dat mensen ouder willen worden zonder dat er direct een willige partner aanwezig is? Zou er eigenlijk niet iets voor te zeggen zijn een meer algemene regeling te maken met betrekking tot een ouderschap in die zin dat deze als medische voorziening onmogelijk wordt gemaakt? De gezondheidszorg is er voor het verhelpen van ziekten en klachten, maar niet om mensen ouders te laten zijn, die dat zonder de gezondheidszorg niet kunnen. Consistent hiermee is ook een verbod op het insemineren door artsen van bewust ongehuwde moeders. Is dat in principe volgens de minister dan ook niet de bedoeling, maar wordt dat aan artsen overgelaten om oogluikend uitzonderingen te maken?

Tenslotte merkten deze leden het volgende op over de rol van de arts. Doordat in de wet niet echt positie wordt gekozen voor of tegen postuum ouderschap, komt het erop neer dat de arts de zwarte piet krijgt toegeschoven. Artsen willen niet, en terecht. Het kan absoluut niet zo zijn, dat men artsen laat toetsen of het in het belang van een kind is om bij een alleenstaande moeder geboren te worden. Ze kunnen dit niet en willen dit niet. Ook maatschappelijk is dit volstrekt onaanvaardbaar; het publiek wil artsen geen heersers over leven en dood maken.

Al met al stelden deze leden een aantal klemmende vragen met betrekking tot deze wet, waarop zij graag een beargumenteerd antwoord zouden willen hebben.

De leden van de **PvdA**-fractie hadden grotendeels met instemming kennis genomen van het voorliggende wetsvoorstel. Ook deze leden hadden over een aantal onderwerpen vragen.

(Voorlopig) verbod op tot stand brengen van embryo's voor andere doelen dan tot stand brengen zwangerschap

De leden van de PvdA-fractie hadden eerst in deze context een technische vraag over art. 5 van de wet en met name de daarin voorkomende passage «onverminderd art.9» in verband met art.33. Zou de boven weergegeven passage van art.9 niet behoren te worden opgesomd als onderdeel van een artikel, dat pas in werking treedt, nadat onderdeel a van art. 24 is vervallen?

De leden van de PvdA-fractie constateerden in aansluiting hierop, dat de wet op het punt van de vraag wat nu wel en niet mag bepaald moeilijk leesbaar is, omdat de artt.9 en 11 regels geven, die pas relevant zijn, als het verbod van art.24a vervalt. Verder is de wet in de loop van de parlementaire behandeling gewijzigd op enkele belangrijke punten, bijvoorbeeld op het punt van het verbod van het wijzigen van het genetisch materiaal van kiembaancellen. Om de verbodsbepalingen goed

te begrijpen moet men dus verder lezen dan de memorie van toelichting. Deze leden vroegen of voor alle betrokkenen voldoende duidelijk is, wat wel en niet mag. Zij vroegen in dit verband of de regering voornemens is nadere informatie te verschaffen zowel aan de direct betrokkenen, die met de wet moeten werken, als aan het grote publiek en hoe dan wel.

De leden van de PvdA-fractie wilden verder nog ingaan op art. 32 lid 2. Zij konden wel enig begrip opbrengen voor de daar voorgestelde regeling met betrekking tot het verval van het verbod, maar hadden toch ook behoefte aan nadere toelichting. Geldt het argument, dat het eenvoudiger is om op toekomstige ontwikkelingen in te spelen, als de wet bij KB kan worden aangepast niet veel vaker dan in dit geval? Toch wordt deze formule in andere wetgeving niet gekozen; waarom (afgezien van verdragsrechtelijke argumenten) in dit geval wel?

Verdrag/internationale context

De leden van de PvdA-fractie zouden ook graag zien, dat de regering meer dan zij tot nu toe heeft gedaan onderbouwt, waarom de nu voorgestelde regeling met betrekking tot het verval van art. 24a, en een voorbehoud bij art.18,2 van het Verdrag ten tijde van ratificatie, verenigbaar is met bepalingen van het VRMB. Kan de regering dit oordeel nog nader aan de hand van jurisprudentie of andere juridische literatuur onderbouwen? Verder zouden de leden van de PvdA-fractie graag zien, dat de regering nog verder ingaat op de verhouding van Nederland tot andere landen in relatie tot het VRMB. Zijn er andere landen die overwegen hun wetgeving met betrekking tot het tot stand brengen van embryo's voor onderzoek te wijzigen en vervolgens een voorbehoud te maken bij toetreding tot het verdrag? Als dat niet het geval is, betekent dat dan niet, dat Nederland tot in lengte van jaren een vrij geïsoleerde positie inneemt op dit punt? Hoe kijkt de regering aan tegen een dergelijke geïsoleerde positie?

Bij de schriftelijke en mondelinge behandeling in de Tweede Kamer is al uitvoerig stilgestaan bij de vraag hoe deze wet zich verhoudt tot internationale ontwikkelingen, wetgeving elders en het VRMB en ontwerp protocol inzake bescherming van embryo en foetus. Hebben zich in dit verband nieuwe ontwikkelingen voorgedaan? Wil de regering in elk geval ingaan op besprekingen in het Europees Parlement/Raad van Europa over menselijke genetica en therapeutisch klonen. Wil de regering hierbij ook ingaan op haar inschatting van toekomstige ontwikkelingen in de rest van de wereld, inclusief Europa.

Postmortale voortplanting

De leden van de PvdA-fractie hadden eveneens vragen met betrekking tot het gebruik van geslachtscellen voor voortplanting na overlijden. In de Tweede Kamer heeft hierover al een uitvoerige discussie plaatsgehad. De leden van de PvdA-fractie zouden graag vernemen of inmiddels al een protocol met minimum standaards is ontwikkeld om te gebruiken bij de beoordeling van de vraag of in een individueel geval medische hulp moet/mag worden gegeven aan posthume voortplanting. Zij zouden graag meer vernemen omtrent de vraag hoe het belang van het kind in dit soort gevallen beoordeeld wordt. In de Tweede Kamer heeft de regering een voorbeeld genoemd van een ouderpaar dat twee kinderen wil en waarvan de man aan een ernstige ziekte overlijdt voor het tweede kind verwekt is. Is de minister werkelijk van oordeel, dat in die situatie het zonder meer in het belang van het nog niet verwekte kind is, dat het alsnog op de wereld komt als het product van posthume voortplanting? Wil de regering ingaan op de vraag of er enige ervaring is met het welzijn van kinderen, die op deze manier zijn verwekt? Zo nee, kan zij uiteen-

zetten aan de hand van welke algemene inzichten een afweging in dit soort gevallen zou moeten gebeuren? Kan de minister nog andere voorbeelden geven van situaties, waarin posthume voortplanting na afweging van alle betrokken belangen aan de orde zou kunnen zijn?

Ook de leden van de fractie van **GroenLinks** hadden kennis genomen van het voorliggende wetsvoorstel. Zij stelden allereerst een aantal vragen die het maatschappelijk draagvlak voor dit wetsvoorstel betreffen. De regering stelt in de memorie van toelichting (pag. 27): «indiening bij de Tweede Kamer van het onderhavige wetsvoorstel zal zeker een sterke impuls geven aan de maatschappelijke discussie». Is dit niet de omgekeerde volgorde? Immers de maatschappelijke discussie behoort toch vooraf te gaan aan (voorgenomen) wetgeving? Voorts hadden de leden van de fractie van GroenLinks de indruk dat tot op heden het publieke debat over de thema's van voorliggend wetsvoorstel beperkt is gebleven tot een kleine kring van maatschappelijke organisaties. Kan de regering meedelen hoe breed een maatschappelijk debat over de thema's van voorliggend wetsvoorstel is gevoerd? Is dit debat qua bereik vergelijkbaar met het in ons land gevoerde maatschappelijk debat over xenotransplantatie of met het maatschappelijk debat over vergelijkbare thema's in Duitsland?

Embryo's voor wetenschappelijk onderzoek

De regering neemt zich voor, zo vervolgden deze leden, op termijn (binnen vijf jaar) het verbod op speciaal tot stand brengen van en het gebruiken van embryo's voor wetenschappelijk onderzoek en andere doeleinden dan het tot stand brengen van zwangerschap, op te heffen. Dit zal het geval zijn als daarvoor een maatschappelijk draagvlak is ontstaan. Met welk instrumentarium zal zij dit draagvlak vaststellen en waar ligt voor haar de grens tussen voldoende en onvoldoende maatschappelijk draagvlak?

Vervolgens stelden de leden van de GroenLinks-fractie nog enkele andere vragen.

Zij onderschreven de stelling van de regering dat het speciaal voor onderzoek tot stand brengen en het gebruiken van embryo's (nog) maatschappelijke omstrede is. Niet omstreden alternatieven voor het kweken van stamcellen met het oog op transplantatie zouden een morele uitweg kunnen bieden aan sommige groeperingen die op ethische gronden gebruik van embryo's verwerpen. Is de regering met hen van mening dat om een zuivere politieke afweging over voorliggend wetsvoorstel te kunnen maken het duidelijk moet zijn of er reële alternatieven bestaan voor het winnen van embryonale stamcellen voor transplantatiedoeleinden? Is het juist dat de Gezondheidsraad pas na behandeling van dit wetsvoorstel in 2002 een advies gaat uitbrengen over mogelijke alternatieven als het verkrijgen van stamcellen afkomstig van volwassenen (bijvoorbeeld uit beenmerg of tumoren), vroegen ook deze leden.

Is het gegeven dat in de toekomst steeds minder restembryo's zullen voorkomen een overweging geweest om op termijn het speciaal tot stand brengen van embryo's voor onderzoek mogelijk te maken? Acht de regering het noodzakelijk om, met het oog op mogelijke onwenselijke belangenverstremming, instellingen als laboratoria voor IFV en stamcel-onderzoek te scheiden?

Status van embryo

Deze leden hadden met grote instemming kennis genomen van artikel 26 dat verbiedt met geslachtscellen of embryo's handelingen te verrichten met het oogmerk het geslacht van een toekomstig kind te kunnen kiezen. Strekt dit verbod zich ook tot onderzoek naar deze mogelijkheid?

Artikel 24 onderdeel e bepaalt dat het verboden is een embryo zich buiten het menselijk lichaam langer te laten ontwikkelen dan veertien dagen. Als argument daarvoor wordt in de memorie van toelichting (blz. 40, 41) aangevoerd dat aan het einde van de tweede week het onderscheid zichtbaar wordt tussen de cellen waaruit het toekomstige individu zich zal ontwikkelen en de cellen die de aanleg vormen van de zwangerschaps-ondersteunende weefsels. Is deze grens niet discutabel als dit een soort gemiddelde zou zijn en dergelijke ontwikkelingen zich mogelijk eerder bij sommige embryo's manifesteren? Of liggen deze ontwikkelingen voor elk embryo, zonder uitzonderingen, binnen de gestelde wettelijke grens?

Verdrag/internationale context

Vervolgens vroegen de leden van de GroenLinks-fractie of de regering hun stelling onderschrijft dat deze wet niet aan eventuele Europese wet- en regelgeving getoetst kan worden omdat wetgeving op het terrein van de bio-ethiek uitsluitend een zaak is van de individuele EU-lidstaten. Zo ja, betekent dit dan dat harmonisatie van Europese wetgeving op genoemd terrein niet aan de orde is?

De leden van de GroenLinksfractie voelden zich door voorliggend wetsvoorstel in een soort «koppelverkoopconstructie» van twee wetgevingen gedwongen, terwijl zij zonder veel bezwaar konden instemmen met het gebruik van restembryo's voor onderzoek maar twijfels hadden om op voorhand akkoord te gaan met het (op termijn) mogelijke maken van het tot stand brengen van embryo's voor onderzoek. Immers tegen laatstgenoemde optie bestaan ethische bezwaren, terwijl de gezondheidsvergroting voor patiënten hier niet uitsluitend van afhankelijk lijkt omdat minder omstreden alternatieven wellicht mogelijk worden en bovendien niet in te schatten valt wanneer het draagvlak voor deze optie onder de bevolking aanwezig zal zijn. Dit bracht de GroenLinksfractie nog tot twee vragen. Waarom komt de regering niet in een later stadium, bij voorbeeld na vijf jaar, met een wetsvoorstel dat het kweken van embryo's voor onderzoek regelt? Waarom is er niet voor gekozen om tot dat moment te wachten met het bekrachtigen van het Verdrag inzake de rechten van de mens en de biogeneeskunde (VRMB)?

Met belangstelling hadden de leden van de fractie van **D66** kennisgenomen van het voorliggende wetsvoorstel, waarvan in ieder geval gezegd kan worden dat de faits et gestes daarvan aan de overzijde van het Binnenhof uitgebreid en weloverwogen aan de orde zijn gekomen. De leden van de fractie van D66 konden zich zeer wel vinden in de uitgangspunten van het wetsvoorstel, waarbij enerzijds rekening wordt gehouden met de menselijke waardigheid en het respect voor het menselijk leven in het algemeen en anderzijds de gedachte dat ook andere waarden in beeld dienen te komen, zoals genezing van zieken of bevordering van hun gezondheid, het welzijn van onvruchtbare paren en het welzijn van het toekomstige kind.

In de daaruit voortvloeiende afweging zijn in de visie van de regering het beginsel van toenemende beschermwaardigheid van het embryo en het onderscheid tussen restembryo's en speciaal tot stand gebrachte embryo's in belangrijke mate bepalend voor de uitkomst. Het gebruik van embryo's is niet voor elk doel acceptabel en daarbij moet onderscheid

worden gemaakt naar gelang van herkomst en de bestemming van de embryo's. Hoewel de leden van de fractie van D66 deze gedachtegang uiteraard op zich kunnen volgen, waren zij niet in staat de gedachte geheel en al weg te drukken dat het hier gemaakte onderscheid een gekunsteld karakter heeft. Immers, indien en voor zover het gebruik van embryo's voor bepaalde doeleinden legitiem is, valt moeilijk in te zien dat de herkomst van de embryo's vervolgens beslissend is voor dat legitieme gebruik. Hoewel vergelijkingen per definitie mank gaan, hadden de leden van de fractie van D66 met een schuin oog gekeken naar de Wet foetaal weefsel. In deze wet wordt voor het gebruik van foetaal weefsel geen onderscheid gemaakt tussen weefsel dat ter beschikking komt als gevolg van een spontane abortus en weefsel dat ter beschikking komt bij een abortus provocatus. Met andere woorden, in de Wet foetaal weefsel is de herkomst niet beslissend voor het gebruik en in het onderhavige wetsvoorstel wél. Nog anders gesteld, door in te stemmen met het gebruik van embryo's voor bepaalde doeleinden is in feite niet reeds de Rubicon overgestoken en is dus de herkomst voor de bepaling van het gebruik niet (meer) relevant te noemen? Kan de regering tegen de achtergrond van het bovenstaande een nauwgezette poging doen het hier bedoelde onderscheid nader te verklaren, zeker nu in de nota naar aanleiding van het verslag op vragen in deze richting ook door de regering is gezegd dat op zichzelf uit een oogpunt van beschermwaardigheid geen verschil te zien is tussen embryo's als zij eenmaal tot stand zijn gebracht, hetzij oorspronkelijk met het tot stand brengen van een zwangerschap als doel, hetzij oorspronkelijk met een ander doel. Of moet de verwijzing naar de door de PvdA-fractie gedeelde emotionele en intuïtieve overwegingen als de enige grondslag worden beschouwd voor het hier bedoelde onderscheid?

Postmortale voortplanting

Postmortale voortplanting wordt door de regering aanvaardbaar geacht, mits degene van wie de geslachtscellen afkomstig zijn, uitdrukkelijk schriftelijk toestemming heeft gegeven voor zodanig gebruik óók na overlijden. In dergelijke gevallen zal de behandelend arts zeer voorzichtig moeten zijn bij het stellen van een contra-indicatie. Volgens de regering in de nota naar aanleiding van het verslag (pag. 38) zal de arts deze contra-indicatie alleen stellen als hij ervan overtuigd is dat ingaan op de hulpvraag voor het te verwekken kind een groot risico op ernstige schade met zich mee zou brengen. De leden van de fractie van D66 konden met deze gedachtegang instemmen, die zij kwalificeren als een «ja, mits» benadering. In dezelfde nota naar aanleiding van het verslag stelt de regering echter op pag. 39 dat de arts, die moet nagaan of de belangen van de vrouw en vooral ook van het toekomstige kind voldoende gewaarborgd zijn, hier in beginsel het «nee, tenzij» beginsel zal hanteren, zoals dit reeds thans merendeels het geval is. De leden hier aan het woord zagen graag een reactie op dit punt tegemoet.

Kan de regering in het verlengde hiervan nader ingaan op de stellige verwachting dat veelal een verzoek van de levende (wens)ouder om met een nieuwe partner ook gebruik te kunnen maken van de eicel/zaadcel/embryo zal worden geweigerd, onder verwijzing naar het belang van het toekomstige kind? Op grond van welke argumenten kan worden aangenomen dat alsdan de belangen van het toekomstige kind zodanige schade oplopen dat een dergelijke afweging in alle redelijkheid gemaakt kan worden, zeker wanneer de overleden partner met deze mogelijkheid heeft ingestemd?

Embryo's voor wetenschappelijk onderzoek

Hadden de leden van de fractie van D66 het goed begrepen dat met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid de komende vijf jaren het aantal ter beschikking komende restembryo's toereikend zal zijn voor wetenschappelijk onderzoek? Is het denkbaar dat die situatie ook na vijf jaren nog steeds aanwezig zal zijn? Welke noodzaak dient zich derhalve aan om op de voet van artikel 33 lid 2 binnen vijf jaren na het in werking treden van onderdeel a van artikel 24 te komen met voordracht voor een koninklijk besluit waarbij dit onderdeel zal komen te vervallen? Voor de vraag of het verbod kan worden opgeheven is naar het oordeel van de regering in het bijzonder van belang of er een maatschappelijk draagvlak is voor het toelaten van embryo's die speciaal tot stand worden gebracht. Op zich valt niet uit te sluiten dat na ommekomst van de hier bedoelde vijf jaren het draagvlak nog steeds in onvoldoende mate aanwezig is. Is het in dat geval niet aangewezen aan te sturen op een verlenging van het verbod?

De leden van de **SGP**-fractie, mede namens de fractie van de **ChristenUnie**, merkten allereerst het volgende op. De genetica vordert gestaag. Telkens worden grenzen gepasseerd zoals in 2000, toen het genoom van de mens goeddeels in kaart werd gebracht. Dit zou een aardverschuiving kunnen opleveren in de gezondheidszorg. Genetisch onderzoek en embryotechniek stellen hen voor zeer indringende vragen. Het wetsvoorstel heeft een lange voorgeschiedenis, er was voldoende tijd om tot een grondige ethische bezinning te komen. De leden van deze fracties betreurden het dat het ontbreekt aan een normatief toetsingskader. Wat is hiervan de reden, zo vroegen zij de minister. Waarom is vervolgens niet transparant gemaakt dat het onderhavige wetsvoorstel mogelijkheden opent die op termijn verstrekkinge gevolgen voor bijvoorbeeld mensen met een verstandelijke handicap kunnen hebben. In een normatief kader zou helder verwoord kunnen worden dat mensen met een verstandelijke handicap welkom dienen te zijn in onze maatschappij en dat gehandicapt zijn niet beschouwd mag worden als een gebrek of ziekte die te alle tijde bestreden en uitgebannen dient te worden. Wat deze leden was opgevallen, is dat in het wetsvoorstel het eerst wordt uitgegaan van de stand van de wetenschap op een bepaald moment, terwijl daarna pas ethische overwegingen aan de orde zijn. Wordt hierdoor het gevaar voor wetenschappelijke verzakelijking niet in de hand gewerkt?

Heeft de regering kennisgenomen van de zienswijze van professor dr. ir. H. Jochemsen, directeur van het prof. dr. G.A. Lindeboom Instituut, centrum voor medische ethiek. Hij stelt dat de ontwikkeling van het embryo vanaf de conceptie tot de geboorte en verder, in biologisch opzicht een continue ontwikkeling is, waarin geen duidelijke breuk of een bepaald moment is aan te wijzen waarop iets fundamenteel nieuws optreedt. (zie ook Lustrumbundel n.a.v. prof. dr. Los Embryoloog/anatoom UVA). Deze leden vroegen de regering of bij de ethische bezinning over dit wetsvoorstel dergelijke biologische feiten zijn meegewogen.

De wetenschap is gebiologeerd door allerlei mogelijke toepassingen die als gevolg van het gebruik van menselijke geslachtscellen en embryo's in het verschiep liggen. Hierdoor is het gevaar groot voor een verdere vertechnisering van de voortplanting en een verdergaande «verinstrumentalisering» van het beginnend menselijk leven. Hoe denkt de regering dit te voorkomen?

Het zal de regering duidelijk zijn dat de leden van deze fracties het zeer betreurden dat het wetsvoorstel geen rekening houdt met de beschermwaardigheid van het menselijk leven vanaf de conceptie. Het verontrustte

hen dat, zoals uit de stukken blijkt, het menselijke embryo enerzijds wel beschouwd wordt als intrinsiek waardevol en relatief beschermwaardig op grond van het vermogen om uit te groeien tot mens, maar anderzijds de morele status van het embryo niet gelijk wordt gesteld aan die van de mens. Geeft dit, zo vroegen zij de regering, niet alle ruimte voor ongeoorloofde handelingen met beginnend menselijk leven? Ontstaat niet het risico dat als dit geaccepteerde praktijk wordt (ethisch gerelateerd aan het begrip «vermogen tot.») er een sterke druk komt op eliminatie van dát menselijk leven dat niet voldoet aan bepaalde «vermogens tot »?

Experimenten met embryo's worden uitgevoerd met als argument van ongekende mogelijkheden voor de gezondheidszorg. Dit is gebaseerd op het multipotente karakter van deze cellen, veelal aangeduid als stamcellen. De beloften zijn nog nauwelijks of niet werkelijkheid geworden, terwijl deze experimenten al snel ethisch belast zijn. Wanneer het gaat om stamcellen met multipotente mogelijkheden tot differentiatie is er inmiddels wél ervaring met bloedcellen uit de navelstreng en het beenmerg, terwijl dit onderzoek en de toepassing van de resultaten nauwelijks ethisch belast is. Moet hieruit niet worden geconcludeerd dat het argument van de ongekende mogelijkheden voor de gezondheidszorg bij experimenten met embryo's blijkbaar niet het eigenlijke belang is? Graag vernamen de leden van de fracties van SGP en ChristenUnie de zienswijze van de minister.

De voorzitter van de commissie,
Ter Veld

De griffier van de commissie,
Janssen